

بررسی نماد آناهیتا در سفالینه‌های سامانیان

رقیه راسخ تلخداش*

چکیده: سخن را با آناهیتا این مادر خدای کهن ایرانی با وجود تعداد زیادی پیکره با ویژگی‌های باروری می‌توان آغاز کرد که همه بیانگر سنت پرستش مادر-خدایان از کهن‌ترین ادوار تمدن‌های نو سنگی در ایران است؛ که در دوره‌های بعدی بگونه‌های دیگر نمایان شده است. مادر-خدای ایرانی در سنگ‌نوشته‌های هخامنشی نام مشخصی می‌یابد و آناهیتا خوانده می‌شود. تصویر این ایزد بانو در زمان ساسانیان در نقش برجسته‌ها و پشت سکه‌ها که تاجی کنگره دار دارد دیده می‌شود. هنر سامانیان به گونه‌ای ادامه سنت‌های هنری ساسانیان است و به همین دلیل نقوش پیکره‌ای که بر روی سفالینه‌های این دوره دیده می‌شود بسیار تحت تأثیر هنر ساسانیان است. در این مقاله نقوش پیکره‌ای زن در سفالینه‌های دوره سامانیان مورد بررسی قرار گرفته است. روی سفالینه‌های سامانیان نمادهای باروری مثل مار، ماهی، هلال ماه، برگ نخل و میوه انار نقش بسته است. بنظر می‌رسد پیکره‌های زنانه دارای شخصیتی منحصر به فرد هستند.

واژگان کلیدی: نماد، آناهیتا، الهه باروری، سفالینه، دوره سامانیان.

مقدمه

به این مسئله پاسخ خواهد داد که نقوش پیکره‌ای زنانه، الهه حاصلخیزی آناهیتاست یا خیر؟ آیا هنرمند قصد به تصویر کشیدن این ایزد بانو را داشته؟ هدف او به تصویر کشیدن اساطیر کهن بوده است؟ یا اینکه قصد هنرمند این بوده است که نقوشی را برای تزئین و پرکردن فضا استفاده کند و هیچ هدف اساطیری و تاریخی یا دینی نداشته است.

مادر-خدایان

سنت پرستش مادر-خدایان کهن‌ترین سنت مذهبی بین اقوام گوناگون در جهان قدیم بوده است. تندیس‌ها معمولاً مادر-خدایان را عریان با سینه و شکم بزرگ نشان می‌دهند، که اشاره‌ای روشن به مهم‌ترین وظیفه آنها، یعنی باروری دارد. این ایزد بانوان غالباً سینه‌های خود به نشانه ایثار مانده آسمانی در دست دارند. کاوش‌های باستان‌شناسی از تمدن‌های پارینه سنگی در اکثر نقاط جهان ماهیت اسطوره‌ای یکی از این ایزد بانوان باروری، دینی را فاش ساخته است (گویری، ۱۳۷۵، ۱۳). در ایران پیش از ورود آریایی‌ها به این سرزمین پرستش مادر-خدایان رایج

آناهیتا این ایزد بانوی نامدار ایران، یکی از مادر-خدایان است، تندیس‌ها و مکان‌های فراوانی که بنام این ایزد بانوست وجود او را در ذهن و اندیشه مردم ایران ثابت می‌کند. در کتیبه‌های همدان و شوش، نام این ایزد بانو برای اولین بار با نام آناهیتا خوانده شده است که پس از نام اهورامزدا و پیش از مهر ذکر شده است. آناهیتا همان مادر-خدای کهن است و شکل ماهی و درخت انار را دو مظهر خدای آب می‌داند. ماهی در ایران نماد شروع و آغاز است و محافظ درخت زندگی است که یکی از مظاهر آناهیتا به شمار می‌آید. انار هم به دلیل دانه دار بودن نشان و نماد باروری است. شاخ بز کوهی که نمایانگر هلال ماه می‌باشد نیز در ارتباط با زن و گیاه و باروری می‌باشد. این نماد‌های آناهیتا همگی به نوعی روی سفالینه‌های دوره سامانیان نقش شده است. آشکارگی این نمادها در هنر دوره سامانیان به این دلیل است که هر چند که آنها به کیش و مذهب اسلام وفادار ماندند اما شروع به احیای روابط خود با ایران کهن کردند. در این مقاله نقوش پیکره‌ای زن در سفال سامانیان مورد بررسی قرار گرفته است. این مقاله در پایان

* دانشجوی کارشناسی ارشد هنرهای اسلامی (گرایش سفال و سرامیک) دانشگاه کاشان.

در این سفالینه (تصویر شماره ۹) پیکره زنی بالدار و یک مرد ترسیم شده است، در حالی که پیکره زنانه دست در گردن پیکره مرد انداخته است. در این سفالینه نیز پیکره زنانه دارای بال است. نکته قابل توجه آن است که همواره در سفالینه‌های سامانیان پیکره‌های زنانه با بال ترسیم شده‌اند. این ویژگی شاید بعلت ارج و قرب مقام زن در آن روزگار باشد، یا شاید نشانگر این امر است که زنان ترسیم شده در این سفالینه‌ها شخصیت‌های ما فوق انسانی دارند (ایزد بانوان) حتی با نگاهی دوباره به سفالینه‌های قبلی می‌توان فهمید که همه شخصیت‌ها دارای نکات مشترک با الهه حاصلخیزی تمدن‌های باستانی خاورمیانه به چشم می‌خورد. اما با اطمینان نمی‌توان گفت که هدف هنرمند به تصویر در آوردن این الهه بوده است. اما می‌تواند تحت تأثیر فرهنگ هنری ساسانیان و بین‌النهرین باشد، زیرا که در تعدادی از مهرهای ساسانیان تصاویری که به نوعی حکایت از آئین ازدواج و پیوند زن و مرد است دیده می‌شود. دو پیکره حیوانی در این سفالینه به وضوح نمایان است. یکی نقوش موجود ترکیبی با شاخ‌های هلالی شکل و دیگری نقش یک خروس در طرف پیکر زنانه. این پرنده حیوان ملازم ایزد سروش است که در هنرهای ایران از دیر باز حضور داشته است.

تصویر ۹: (خرزائی، ۱۳۸۴، ۵۲).

می‌توان دید که نشان مقام اساطیری او در ایران باستان است. او نگهبان آب‌ها و سرچشمه همه آب‌های روی زمین است. در زمان هخامنشیان نام او دراوستا و کتیبه‌ها دیده می‌شود اما در زمان ساسانیان تصویر او را در نقش برجسته‌ها می‌بینیم. میان سبک سامانیان و شیوه‌های کهن و به خصوص فرهنگ هنری ساسانیان انفضالی وجود نداشته است. همان مواد و موضوعات پیشین با تکامل تدریجی در هنر این زمان به کار رفت و ابداعات تازه‌ای بر آن‌ها افزوده گشت که جنبه تزئینی در آن‌ها قوی‌تر بوده است. بشقاب‌های سامانیان که با هیاکل آدمی تزئین یافته با خام دستی اجرا شده است و دارای ویژگی‌های هنری ایران باستان و بین‌النهرین است. در واقع نقوش پیکره‌های سامانیان تقلیدی از ظروف ساسانیان است. پیکره‌های زنان بر روی سفالینه‌های سامانیان دارای شباهت‌هایی چون داشتن گردن بند مروارید، تاج و بال یا میوه انار و همچنین لباس بلند و ... با الهه حاصلخیزی دوره ساسانیان است. اما نمی‌توان به طور قطع گفت که هنرمند مسلمان زمان سامانیان مثل هنرمند زرتشتی دوره ساسانیان مقصودش از این پیکره‌ها الهه حاصل خیزی بوده است. نمادهای باروری نیز در این سفالینه‌ها بیشتر دارای ویژگی تزئینی و برای پر کردن فضاهای خالی مورد استفاده قرار گرفته است و هدف هنرمند با کشیدن این نقوش حفظ رابطه خود با فرهنگ و تمدن ایران قبل از اسلام است.

فهرست منابع

- ۱- اتینگهاوزن، ریچارد، گرابر، الگ، هنر و معماری اسلامی (۱)، آژند، یعقوب، انتشارات سمت، تهران، ۱۳۸۱.
- ۲- اتینگهاوزن، شرآتو، بمباجی، هنر سامانی و غزنوی، آژند، یعقوب، انتشارات مولا، تهران، ۱۳۷۶.
- ۳- پوپ، ابهام، شاهکارهای هنر ایران، نائل خانلری، پرویز، چاپ دوم، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران، ۱۳۸۰.
- ۴- توحیدی، فائق، فن و هنر سفالگری، انتشارات سمت، تهران، ۱۳۷۹.
- ۵- دادور، ابوالقاسم، منصوری، الهام، در آمدی بر اسطوره‌ها و نمادهای ایران و هند در عهد باستان، انتشارات دانشگاه الزهرا و کلهر، تهران، ۱۳۸۵.
- ۶- گدار، آندره، هنر ایران، حبیبی، بهروز، دانشگاه ملی (شهید بهشتی)، ۱۳۵۸.
- ۷- گیرشمن، رومن، ایران از آغاز تا اسلام، معین، محمد، چاپ هفتم، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران، ۱۳۶۸.
- ۸- گیرشمن، رومن، هنر ایران در دوران ماد و هخامنشی، بهنام، عیسی، چاپ دوم، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران، ۱۳۷۱.

نتیجه‌گیری

آناهیتا یکی از ایزد بانوان نام دار ایرانی و یکی از مادر خدایان می‌باشد که تندیس‌های فراوانی از او در زمان ساسانیان در نقش برجسته‌ها و همچنین روی بشقاب‌های سیمین

۹- گویری، سوزان، **آناهیتا در اسطوره های ایرانی**، چاپ دوم، انتشارات جمال الحق، تهران، ۱۳۷۵.

۱- لاجوردی، احسان، **بررسی سفالینه های ایران در موزه ویکتوریا و آلبرت انگلستان**، کتاب ماه هنر، مرداد ۱۳۸۷.

۱- همپارتیان، مهرداد، خزائی، محمد، **نقوش انسانی بر سفالینه های نیشاپور**، دو فصل نامه مطالعات هنر اسلامی، ش ۳، زمستان ۱۳۸۴.

◆ فهرست مقالات

۱- بهزادی، رقیه، **نماد در اساطیر**، کتاب ماه هنر، مرداد و شهریور ۱۳۸۰.

۱- حاتم، غلامعلی، **نقش و نماد در سفالینه های کهن ایران**، فصل نامه هنر، ش ۲۸، ۱۳۷۴.

۱- کریمی، سعید، **نمادهای آئینی**، کتاب ماه هنر، مرداد و شهریور ۱۳۸۱.

◆ منابع لاتین

1- pope, upham, **an introduction to Persian art**, London, 1930.

Considering Anahita symbol in Samanid potteries

Roghiyeh Rasekh Talkhdash

M.A. in Islamic art, Member of academic board of Islamic Azad University, Sepidan branch

We can begin with Anahita, this ancient Iranian goddess mother with various pregnant statues that shows the worship mother of gods from the new stone age in Iran that appears in different forms on the other eras. Mother-Iranian goddess in Achaemenian manuscripts named Anahita. The picture of this goddess has seen in reliefs and behind the coins with a milled edge crown. Samanid art is kind of continuation of Sasanid art, and for this reason the figures have seen on this potteries affected by Sasanid art. On this essay we consider the woman figure on this era. On the Samanid potteries you can see the fertility symbols like snake, fish, new moon, palm leaf and pomegranate. It seems that women figures have a unique character.

Keywords: Symbol, Anahita, Fertility goddess, Pottery, Samanid era

Considering metal works of classical era in Ilam civilization (With emphasis on a few specific sculptures)

Gholam Ali Hatam

Professor of School of Art & architecture, Islamic Azad University, Central branch

Mohammad Reza Mehrandish

M.A. in research in art, school of art and architecture, Islamic Azad University, central branch

You can find the root of metalwork in new Stone Age in Ilam. The works of arts that found in the area as an example in Ali Kosh hill and Susa shows that the evolution of metal work was in Ilamid era.

Ilam art in thirteenth century A.D., in the time of Otesh- Nepireshe King reached to its perfection. Art in this area showed itself in accomplishment style of metal on one hand and designs and buildings like Choghazanbil's ziggurat that made by Otesh- Nepireshe King on the other hand. Ilamid work of arts has some characters that have never seen before. The Splendid and glorious ziggurats of Susa built by the pattern of Mesopotamian ziggurats with Ilamid characters.

The art of metalwork reached to its climax on this era. Bronze sculpture of Napirasoo, bronze relief that shows Ilamid warriors, bronze tablets of solar date are some indicator examples of this era. The jewelry making was in its climax on this era. Jewelry and small gold and silver sculptures was found on this era shows this fact clearly. You can see some white gold works among those too.

This essay introduce some indicate metal works of mid -Ilamid era presents the vision of metal work in this era (1100 to 1500 A.D.).

Keywords: Ilam, Art, Metalwork, Custom, Napiyerasoo, Solar date.